

AL-HIKMAH

Jilid	8	ISSN 1985-6822	2016
No.	2		1438

- SEJARAH DAN LATAR BELAKANG MASYARAKAT KADAYAN ...3-18
Normala Othman
- ARAB HADHRAMI DAN ARAB PERANAKAN DI MALAYSIA ...19-37
Latifah Abdul Latiff, Siti Nor Baya Jacob, Anita Ismail, Adibah Sulaiman, Mashitah Sulaiman & Azmir Mohd Nizah
- PERSEPSI PELAJAR UKM TERHADAP HUBUNGAN ETNIK DI MALAYSIA ...38-59
Nazri Muslim, Fazilah Idris, Rozita Ibrahim, Rozmel Abdul Latiff, Nasruddin Yunos, Ahmad Zamri Mansor & Hasanah Abd. Khafidz
- METOD DAKWAH MOHD FADLI YUSOF DALAM PENGISLAMAN SUKU KAUM MASYARAKAT MURUT ...60-80
Abd Hadi Borham, Wahyu Hidayat Abdullah, Mohamad Marzuqi Abdul Rahim & Muhammad Akramin Kamaruzaman
- PESAN ABADI BUMI DAN LANGIT KEPADA MANUSIA: ANALISIS KOMUNIKASI DAKWAH DALAM TRADISI PEMBACAAN KITTA TULKIYAMAT DALAM MASYARAKAT MAKASSAR ...81-96
Nur Setiawati Mappaselleng & Ahmad Zaharuddin Sani Ahmad Sabri
- NILAI PENCAPAIAN DAN ORIENTASI MASA HADAPAN REMAJA ORANG ASLI DI NEGERI PAHANG DAN PERAK, MALAYSIA ...97-109
Azlina Mohd Khir, Ma'rof Redzuan, Hanina H. Hamsan & Mohd Ibrani Shahrinin
- PENERIMAAN MASYARAKAT TERHADAP AKTIVITI RUKUN TETANGGA MENGIKUT JANTINA ...110-127
Ahmad Zaharuddin Sani Ahmad Sabri & Nur Syafiqah Huda Mohd Rashidi
- MAQASID SYARIAH DALAM PEMBINAAN FATWA BERKAITAN AMALAN RENTAS AGAMA DAN RENTAS BUDAYA DI MALAYSIA ...128-147
Wan Zulkifli Wan Hassan, Nabilah Abdullah, Jamsari Alias, Azizi Umar & Nazri Muslim
- ADAB IKHTILAF DALAM DAKWAH ISLAMIYAH ...148-165
Mohamad Zulkifli Abdul Ghani, Abdul Ghafar Don, Adawiyah Ismail & Abu Dardaa Mohamad
- SISTEM KAD PERAKAM WAKTU (KPW) ERA KEPIMPINAN TUN DR MAHATHIR MOHAMAD DI MALAYSIA ...166-183
Muniroh Abdul Rohman, Ahmad Zaharuddin Sani Ahmad Sabri
- ANTI-MUSLIM CAMPAIGN IN SRI LANKA AND RESPONSES OF THE BUDDHISTS ...184-201
Ahamed Sarjoon Razick, Khaidzir Hj Ismail, Ahmad Sunawari Long & Kamarudin Salleh
- BOOK REVIEW: PRESENTING ISLAM IN THE WEST ...202-204
Abdul Ghafar Don

Arab Hadhrami dan Arab Peranakan di Malaysia

Hadhrami Arabs and Arab Peranakan in Malaysia

LATIFAH ABDUL LATIFF*
SITI NOR BAYA YACOB
ANITA ISMAIL
ADIBAH SULAIMAN
MASHITAH SULAIMAN
AZMIR MOHD NIZAH

ABSTRAK

Kepelbagaian etnik adalah sesuatu yang unik. Malah ia merupakan satu fitrah alam yang mewarnai kehidupan manusia. Dalam Islam tiada satu istilah atau konsep yang mengatakan bahawa sesuatu etnik itu lebih baik daripada etnik yang lain kerana manusia adalah sama sahaja. Terdapat banyak faktor yang mempengaruhi kelangsungan sesuatu etnik dalam masyarakat di mana setiap etnik mempunyai peranan dan penglibatan mereka yang tersendiri. Makalah ini membincangkan secara ringkas sejarah penghijrahan orang Arab Hadhrami ke Malaysia dan penglibatan mereka dalam masyarakat Melayu yang berbeza dari segi etnik, bahasa dan budaya serta penerimaan masyarakat Melayu terhadap orang Arab secara amnya. Kajian ini menggunakan kaedah kualitatif secara analisis kandungan sumber primer seperti bahan arkib, dokumen dan rekod rasmi. Selain itu, sumber sekunder seperti artikel ilmiah, buku dan majalah turut dirujuk. Temu bual juga dijalankan. Namun, makalah ini tidak berniat untuk mengkaji semula semua kajian yang telah dijalankan setakat ini. Sebaliknya ia bertujuan untuk meneliti bagaimana masyarakat Arab khususnya keturunan Sayyid menyesuaikan diri dalam masyarakat multi etnik di Malaysia serta penglibatan mereka dalam masyarakat. Dapatan kajian menunjukkan bahawa orang Arab Hadhrami khususnya keturunan sayyid berjaya menyesuaikan diri dengan budaya dan cara hidup masyarakat Melayu melalui perkahwinan campur. Bahkan mereka juga telah menjadi sebahagian daripada masyarakat Melayu dan dianggap sebagai Melayu. Walau bagaimanapun, ada dalam kalangan mereka yang masih mengekalkan tradisi dan cara eksklusif hidup orang Arab.

Kata kunci: *Arab Hadhrami, Arab peranakan, etnik, Malaysia*

ABSTRACT

Ethnic diversity is something unique. In fact, it is a natural tendency that colours the lives of human nature. In Islam, there is no one term or concept that says that an ethnic group is better than other ethnic groups. There are many factors that affect the survival of an ethnic society in which every ethnic group has their own role in the society. This paper discusses briefly the history of the Hadhrami Arab migration to Malaysia and their involvement in the Malay community that differs from ethnicity, language and culture as well as the acceptance of the Arabs in the Malay community. This study used a qualitative method of content analysis of primary sources such as archives, documents, and official records. In addition, secondary sources such as scholarly articles, books, and magazines were also referred to. Interviews were also conducted. It is important to note that this paper does not intend to examine all studies that have been conducted so far. Instead, it aims to review how the Arab community in particular the Sayyid descents adapt to a multi-ethnic community in Malaysia as well as their involvement in the society. Research findings showed that the Hadhrami Arabs of Sayyid descents managed to adapt to the Malay culture and way of life through mixed marriage with local women. They have also become part of the community and considered as Malays. However, some of them still maintain the tradition and exclusive way of life of the Arabs.

Keywords: *Hadhrami Arab, Arab peranakan, ethnic, Malaysia.*

PENGENALAN

Kepelbagaian etnik atau bangsa adalah sesuatu yang unik dalam sebuah masyarakat yang berbilang kaum. Kepelbagaian ini adalah lumrah alam dan ia turut mewarnai kehidupan seharian sesebuah masyarakat. Setiap etnik atau bangsa yang wujud mempunyai peranan mereka yang tersendiri dalam masyarakat. Orang Arab Hadhrami merupakan salah satu etnik minoriti yang terdapat di Malaysia. Walaupun mereka adalah bangsa Arab yang berhijrah ke Tanah Melayu pada suatu ketika dahulu, namun pada hari ini mereka telah menjadi sebahagian daripada masyarakat Melayu dan rakyat Malaysia. Pada peringkat awal kedatangan orang Arab ke Tanah Melayu, orang Melayu memandang tinggi terhadap golongan ulama Arab. Orang Melayu menghormati semua orang Arab tanpa mengira asal usul mereka sebagai pendakwah menyebarkan syiar Islam. Orang Arab keturunan sayyid secara khususnya dianggap sebagai keturunan Nabi Muhammad SAW dan mereka dipercayai memiliki ilmu pengetahuan yang mendalam tentang agama Islam serta terkenal dengan kewarakan mereka.

Mereka menjadi rujukan orang Melayu dalam hal berkaitan dengan agama Islam. Dengan ilmu dan pengetahuan agama yang dimiliki ramai dalam kalangan mereka mendapat kepercayaan masyarakat Melayu dan dilantik memegang jawatan-jawatan penting dalam pentadbiran agama Islam di negeri-negeri Melayu seperti syaikh al-Islam,¹ mufti, qadi serta guru-guru agama atau ustaz. Pelantikan para sarjana dan ilmuwan Islam dalam pentadbiran agama di negeri-negeri Melayu di Tanah Melayu pada abad ke-19 memberi impak besar terhadap perkembangan agama Islam di Tanah Melayu dalam mengukuhkan kedudukan Islam sebagai agama rasmi Malaysia pada hari ini (Latifah, 2016).

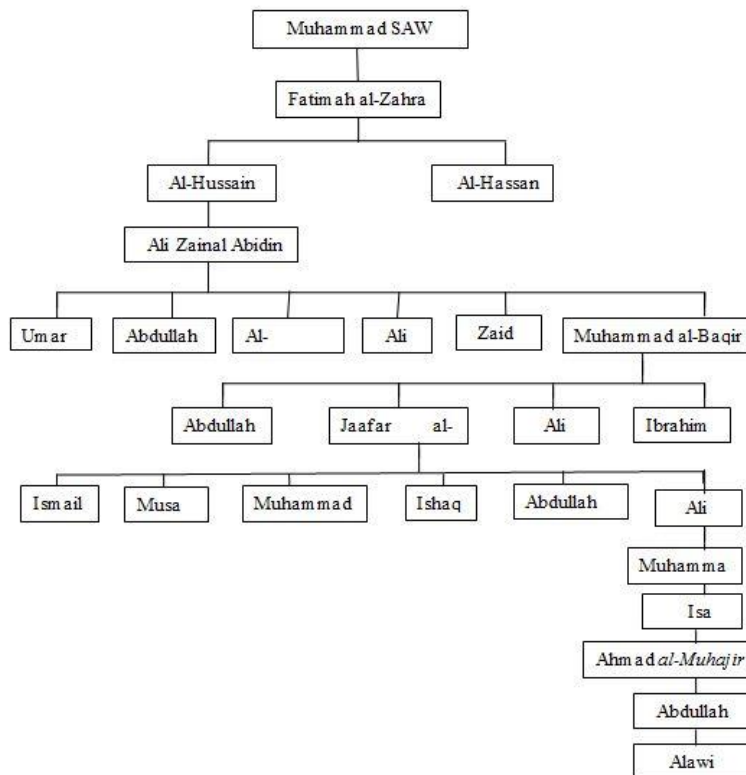
Orang Arab Hadhrami merujuk kepada orang Arab yang berasal dari Hadhramaut, Yaman. Orang Arab yang berhijrah ke Tanah Melayu dari Hadhramaut, Yaman khususnya keturunan Sayyid diterima baik oleh masyarakat Melayu. Orang Arab keturunan Sayyid mendakwa berasal daripada berasal daripada ahlul bait iaitu keturunan Nabi Muhammad SAW. Salasilah keturunan orang Arab Hadhrami khususnya Sayyid yang bersambung kepada Hussain iaitu cucu Nabi Muhammad SAW menguatkan lagi faktor ini. Di Hadhramaut, Yaman, orang Arab Hadhrami keturunan Sayyid merupakan golongan agama atau 'ulama' yang dihormati oleh masyarakat Arab. Kehadiran orang Arab Hadhrami menyampaikan dakwah Islam di Tanah Melayu sememangnya dinanti-nantikan oleh orang Melayu yang masih mencari-cari model untuk diikuti. Orang Melayu menghormati orang Arab sebagaimana mereka menghormati golongan bangsawan dan raja-raja Melayu. Pengiktirafan ini secara tidak langsung memberi impak positif dalam hubungan orang Arab Hadhrami dengan golongan bangsawan dan pemerintah yang turut mempengaruhi penglibatan mereka dalam pelbagai aktiviti sosial termasuklah aktiviti dakwah, pendidikan agama dan politik tempatan. Hubungan mereka dengan orang Melayu dieratkan lagi dengan ikatan perkahwinan di mana ada antara mereka yang berkahwin dengan kerabat diraja dan golongan bangsawan Melayu. Melalui ikatan perkahwinan, mereka menjadi sebahagian daripada keluarga diraja dan ada yang mewarisi tampuk

¹ Syaikh al-Islam adalah satu gelaran yang diwujudkan bagi merujuk kepada ketua agama sesebuah negara atau tempat. Gelaran ini digunakan semasa era Buyid. Semasa pemerintahan Khalifah Ottomaniyah syaikh al-Islam mempunyai peranan yang penting dalam masyarakat. Khalifah bertanggungjawab memilih individu yang layak bagi jawatan ini. Jawatan syaikh al-Islam turut dihapuskan apabila sistem khalifah dihapuskan pada tahun 1912 (Gibb, 2008, Cyril, 1989).

pemerintahan seperti di Perlis, Terengganu dan Johor Lama (Latifah, 2014).

Di Hadhramaut, golongan Sayyid (Sadah) memegang jawatan penting agama dan mereka merupakan ulama yang mempunyai pengaruh besar dalam masyarakat dalam memelihara undang-undang shariah dan ajaran Islam. Tarim merupakan salah sebuah pusat pengajian agama Islam yang terpenting di Hadhramaut. Ramai dalam ulama terkenal Arab Hadhrami merupakan lulusan Tarim. Kebanyakan orang Arab Hadhrami keturunan Sadah yang menetap di Hadhramaut, Yaman mendakwa berasal daripada keturunan Nabi Muhammad SAW (Ingrams, 1936: 36-38).

Salasilah Arab Hadhrami keturunan Sayyid Alawi @ Alawiyyah melalui Hussain bin Ali R.A. iaitu cucu Nabi Muhammad SAW. (Winstedt, 1918, Mahayudin, 1980)

Dalam masyarakat Melayu, terdapat gelaran tertentu yang digunakan untuk menyapa orang kehormat dalam masyarakat. Orang Arab keturunan Sayyid khususnya dalam kalangan tokoh ulama dipanggil dengan gelaran khas. Sebagai contoh di Kuala Tekal, Pahang orang Melayu memanggil mereka dengan gelaran 'engku'. Manakala di Pekan dan daerah-daerah lain mereka dipanggil 'habib', 'tuan' atau 'tuan sayyid'. Keturunan Sultan dan Bendahara Pahang juga berasal daripada keturunan Tun Habib Abdul Majid, Bendahara Seri Maharaja Johor yang berasal dari Hadhramaut, Yaman yang merupakan keturunan *ahlu al-bait* serta mempunyai pertalian darah dan dikaitkan dengan keturunan Nabi Muhammad SAW (Linehan, 1936:55, Tun Suzana, 2009). Mereka dipanggil dengan gelaran Wan atau Tun pada pangkal nama seperti Tun Ali atau Wan Ali dan Wan Mutahir (Tun Suzana, 2009: 201,219). Gelaran Wan juga digunakan merujuk kepada keturunan *ahlul bait* di Aceh dan Jakarta (Tun Suzana, 2009:201,219). Di Terengganu, mereka dipanggil *Tukku* atau *Tokku*. Namun, apabila berada dalam kalangan mereka, mereka akan menggunakan perkataan *ana* dan *anta* yang bermaksud saya dan awak (kamu). Selain gelaran Sayyid mereka juga dipanggil dengan gelaran *Sharif* dan *habib* (Mahayudin, 1984: 88).

SEJARAH KEDATANGAN ORANG ARAB HADHRAMI DI MALAYSIA

Orang Arab Hadhrami merupakan antara bangsa Arab yang berhijrah ke Asia Tenggara. Kedatangan orang Arab Hadhrami ke Asia Tenggara khususnya Alam Melayu berkait rapat dengan faktor perdagangan dan penyebaran agama Islam di rantau ini (Fatimi, 1963). Hubungan perdagangan ini telah lama bermula sejak sebelum kedatangan Islam. Orang Arab menguasai perdagangan dan pelabuhan Aden dan Sacutra atau Socotra. Bangsa Arab khususnya Arab Hadhrami di bahagian selatan Semenanjung Arab terlibat dalam aktiviti perniagaan di mana mereka berdagang sehingga ke Semenanjung India bertukar-tukar barang dagangan. Ada antara mereka mengembara jauh ke timur menyeberangi Laut Andaman dan menyusuri Selat Melaka menuju ke kepulauan rempah. Ada dalam kalangan mereka yang meneruskan perjalanan belayar terus ke timur menuju ke negara China (Seljuq, 1989).

Selepas kedatangan Islam hubungan perdagangan maritim ini masih lagi diteruskan. Orang Arab tidak hanya datang berdagang malah mereka datang sebagai da'ie menyebarkan dakwah Islam. Melalui

perdagangan orang Arab membina jaringan perniagaan dan hubungan sosial dengan masyarakat tempatan di Kepulauan Melayu. Penempatan orang Arab Hadhrami berserakan di bandar-bandar utama di Kepulauan Melayu seperti di Indonesia, Filipina, Borneo, Sulu, dan Tanah Melayu (Morley, 1949:143).

Perjalanan pergi dan balik dalam menjalankan perdagangan maritim antara timur dan barat merentasi Kepulauan Melayu menjadikan para pedagang Arab sudah biasa dengan selok belok Kepulauan Melayu serta peka dengan perkembangan yang berlaku di rantau ini. Pada peringkat awal orang Arab tertumpu di pelabuhan perdagangan seperti di Aceh dan Melaka. Mereka menguasai perdagangan antara negara Arab di Timur Tengah dan kepulauan rempah di Timur. Namun, pada abad ke-16, penguasaan orang Arab ke atas perdagangan di Timur mulai merosot apabila kuasa-kuasa Eropah seperti Portugis dan Belanda mendominasi perdagangan maritim di rantau ini. Keadaan ini secara tidak langsung menjejaskan hubungan antara orang Arab dengan Kepulauan Melayu, khasnya Tanah Melayu (Mahayuddin, 1984)

Apabila Francis Light mengambil alih Pulau Pinang pada tahun 1786, dan mengisytiharkannya sebagai tanah jajahan British, secara tidak langsung ia telah menarik minat pedagang asing untuk datang berdagang di pulau tersebut termasuklah pedagang Arab yang kebanyakannya datang dari Indonesia seperti Aceh. Pembukaan Singapura oleh British sebagai sebuah pelabuhan bebas pada tahun 1819 telah menarik minat ramai pedagang asing termasuklah orang Arab Hadhrami. (Winstedt, 1962, Roff, 1967, Omar 1978) Mohammed bin Harun AlJunied dan anak saudara beliau Sayyid Omar bin Ali Al-Junied merupakan antara pedagang Arab yang datang ke Singapura dari Palembang, Sumatra. Pembukaan Singapura menjadi penghubung kepada hubungan Arab-Melayu (Ameen,1997). Sejak itu hubungan perdagangan maritim antara orang Arab dan Tanah Melayu kembali terjalin.

Diaspora Arab khasnya Arab Hadhrami berserakan di beberapa buah negara seperti di Afrika Timur, India dan Kepulauan Melayu di Asia Tenggara. Terdapat beberapa faktor yang menyumbang kepada penghijrahan mereka ke luar negara khususnya Kepulauan Melayu seperti keadaan ekonomi yang kurang memberangsangkan dan suasana politik yang tidak stabil di Hadhramaut. Konflik dalaman dan pemberontakan menentang tentera Turki telah memburukkan lagi keadaan. Hadhramaut juga seringkali dilanda kemarau yang teruk ditambah dengan peperangan antara puak yang telah lama berlarutan menyebabkan keadaan di negara tersebut amat berisiko. Keadaan politik yang tidak stabil memberi kesan

terhadap ekonomi Hadhramaut di mana rakyat tidak mempunyai sumber pendapatan yang tetap untuk menyara kehidupan. Hal ini menyebabkan ramai orang Arab bertekad untuk berhijrah keluar dari tanah air mereka (Ingrams, 1936:29-36).

Ramai dalam kalangan orang Arab Hadhrami yang berjaya membina kehidupan baru di Kepulauan Melayu seperti di Malaysia, Singapura dan Indonesia. Mereka tidak membawa harta benda serta tidak mempunyai apa-apa pada peringkat awal kedatangan mereka ke Tanah Melayu. Namun, ramai dalam kalangan mereka akhirnya telah berjaya dan mempunyai kehidupan baru. Ada yang menjadi usahawan dan ahli perniagaan yang berjaya. Ada dalam kalangan mereka yang mengahwini wanita tempatan. Sungguh pun begitu mereka masih lagi berhubung dengan keluarga di Yaman. Mereka mengirim wang kepada ahli keluarga dan saudara mara di Hadhramaut, Yaman bagi menampung keperluan mereka di sana. Keadaan ini berterusan sehingga meletusnya Perang Dunia Kedua. (Ingrams, 1936: 29-36).

Menurut Serjeant (1981), sekitar abad ke-12 hingga abad ke-15 Masihi, terdapat koloni-koloni orang Arab yang tinggal di beberapa bandar pelabuhan di India seperti Gujarat, Malabar, Bijapur dan Surat. Mahayudin dan Omar berpendapat bahawa kedatangan orang Arab keturunan Sayyid Alawi ke Asia Tenggara berlaku dalam beberapa peringkat; yang pertama berlaku sekitar abad ke-16, diikuti fasa kedua dan ketiga pada abad ke-17 atau abad ke-18 Masihi seterusnya pada abad ke-19 dan ke-20 Masihi. Penghijrahan ini berlaku secara langsung dan juga tidak langsung dari Hadhramaut, Yaman. Namun, kebanyakan daripada mereka mengikuti laluan tidak langsung ke Asia Tenggara, iaitu ada yang datang dari India dan Indo-China sebelum sampai ke Kepulauan Melayu. Kebanyakan orang Arab keturunan Sayyid di Tanah Melayu berasal dari Hadhramaut, Yaman. Mereka menetap di negeri-negeri Selat seperti Singapura, Pulau Pinang dan negeri-negeri Melayu lain dan kebanyakannya datang dari Indonesia (East Indies) seperti Jawa, Palembang dan Aceh dalam abad ke-18 dan abad ke-19 Masihi. Mereka terdiri daripada para 'ulama' atau ahli agama, ahli politik dan para pedagang (CO 273/551/16, Mahayudin, 1984:27, Omar Farouk, 1978:2)

AKULTURASI, ASIMILASI ATAU AMALGAMASI?

Integrasi atau penyatuan orang Arab ke dalam masyarakat Melayu melalui hubungan sosial iaitu perkahwinan campur bukan suatu perkara yang sukar

bagi orang Arab Hadhrami. Orang Arab Hadhrami mudah menyesuaikan diri dengan penduduk tempatan. Bahasa Melayu menjadi bahasa perantaraan antara orang Arab dengan orang Melayu serta masyarakat tempatan yang lain. Bahasa Melayu pernah menjadi *lingua franca* di Kepulauan Melayu dan dipertuturkan oleh ramai orang serta menjadi bahasa perantaraan dalam dunia perdagangan di Asia Tenggara. Bahasa Melayu mudah dipelajari dan ia menjadi bahasa pertuturan generasi kedua dan generasi seterusnya orang Arab Hadhrami atau Arab Peranakan di mana mereka bertutur dalam bahasa Melayu dengan baik berbanding bahasa Arab. Ini kerana bahasa ibunda mereka adalah bahasa Melayu. Dari aspek pakaian dan adat resam ia juga tidak sukar untuk diamalkan. Manakala dari segi amalan agama, mereka juga turut berkongsi fahaman atau mazhab yang sama iaitu mazhab Shafi'i. (Freitag, 2002).

Dalam konteks masyarakat Arab Peranakan Hadhrami di Malaysia, boleh dikatakan bahawa orang Arab telah mengalami beberapa proses hubungan sosial dengan masyarakat tempatan khasnya orang Melayu. Proses ini secara tidak langsung telah meMelayukan orang Arab dan keturunan mereka di mana sedikit demi sedikit mereka kehilangan keArabian mereka atas beberapa faktor seperti persekitaran iaitu kehidupan dalam suasana Melayu dan cara mereka dibesarkan. Boleh dikatakan bahawa orang Arab Peranakan telah mengalami dan melalui proses asimilasi ialah satu proses sosial yang berlaku secara semulajadi dan bukan dengan paksaan. Ia wujud hasil daripada interaksi yang erat antara ahli kumpulan etnik yang berbeza budaya bagi suatu tempoh yang lama. Asimilasi yang bersifat budaya ini berlaku apabila kumpulan minoriti mempelajari ciri kebudayaan masyarakat tuan rumah, seperti bahasa, pakaian dan adat resam untuk diamalkan dalam kehidupan seharian masyarakat. Proses asimilasi sebegini tidak bermakna bahawa kumpulan minoriti akan kehilangan identiti etniknya (Shamsul Amri, 2012).

Pada peringkat awal mungkin boleh dikatakan bahawa Arab Hadhrami yang berhijrah ke Tanah Melayu seawal abad ke-16 Masihi² kebanyakannya terdiri daripada golongan lelaki telah mengalami proses menyesuaikan diri dengan masyarakat tempatan. Namun, lama kelamaan

² Menurut Mahayaudin Haji Yahaya (1984), penghijrahan orang Arab Hadhrami keturunan Sayyid berlaku dalam beberapa peringkat dan agak lewat berbanding orang Arab yang lain iaitu seawal abad ke-16 Masihi diikuti pada abad ke-17 dan abad ke-18 dan abad ke-19 dan abad ke-20 Masihi. Lihat juga Omar Farouk (1978).

ada antara mereka secara tidak langsung mengamalkan budaya masyarakat tempatan hasil daripada perkahwinan campur dengan wanita tempatan. Harasha (1996) kurang bersetuju dengan idea asimilasi. Menurut beliau asimilasi akan menyebabkan orang Arab kehilangan identiti dan jati diri mereka terutama masyarakat Arab yang berada di Singapura.

Namun, asimilasi yang dalam kalangan masyarakat Arab dengan orang Melayu bukanlah asimilasi mutlak atau sempurna. Kerana asimilasi mutlak atau sempurna menyebabkan berlakunya penghapusan penuh perbezaan dari segi kebudayaan dan identiti. Sebagai contoh masyarakat Melayu di Thailand telah mengalamai proses asimilasi yang menyebabkan nama, bahasa dan hampir semua aspek kehidupan mereka (kecuali agama) telah disatukan dengan cara hidup orang Thai. Di Malaysia, masyarakat baba dan nyonya di Melaka dan etnik Cina di Kelantan juga mengalamai proses asimilasi, namun ia hanya berlaku dalam konteks budaya tanpa melibatkan agama. Dalam proses asimilasi, ia bergantung kepada kesanggupan etnik minoriti menghilangkan identiti mereka dan menerima identiti kumpulan etnik majoriti. Namun, asimilasi budaya tidak semestinya membawa kepada kehilangan identiti etnik minoriti. (Shamsul, 2012:61).

Pada dasarnya masyarakat Arab peranakan dan masyarakat Melayu menganuti agama dan kepercayaan yang sama iaitu Islam. Apa yang dialami oleh masyarakat Arab peranakan di Malaysia dan Singapura lebih kepada bersifat asimilasi budaya. Generasi muda Arab peranakan khususnya yang lahir daripada hasil perkahwinan campur antara orang Arab Hadhrami dengan wanita Melayu mengalamai perubahan dan berasimilasi dalam budaya masyarakat Melayu sejak mereka dilahirkan kerana kebanyakan mereka dibesarkan dalam suasana Melayu dari segi makanan, pakaian dan adat resam. Jadi apa yang membimbangkan Harasha mungkin ada logiknya kerana kemungkinan besar generasi Arab peranakan akan kehilangan identiti mereka sebagai orang Arab.

ARAB PERANAKAN DAN MASYARAKAT MELAYU

Masyarakat Arab mudah menyesuaikan diri dalam masyarakat multi etnik di Malaysia. Sebagai contoh orang Arab keturunan Sayyid di Terengganu dipandang mulia dan dihormati oleh masyarakat Melayu. Orang Melayu menganggap mereka sama taraf dengan pemimpin Melayu dan golongan bangsawan. Orang Arab keturunan Sayyid mempunyai hubungan rapat dengan keluarga pemerintah. Hubungan ini diperkukuhkan lagi dengan

ikatan perkahwinan apabila ada antara mereka yang mengahwini kerabat diraja. Ulama Arab Hadhrami keturunan Sayyid mendapat pengiktirafan dan penghormatan daripada sultan Terengganu apabila ada antara mereka dilantik sebagai orang penting membantu dalam urusan hal ehwal agama Islam orang Melayu. Menurut Shahril (1977) golongan ulama' Terengganu mendapat pengiktirafan yang sewajarnya daripada pemerintah Terengganu dan mereka dihormati oleh golongan bangsawan, pemerintah serta masyarakat. Orang Arab Hadhrami khususnya keturunan Sayyid mendapat pengiktirafan istimewa dalam masyarakat kerana hubungan nasab mereka dengan Nabi Muhammad SAW (Mahayudin, 1980: 64-66, Ingrams, 1936). Pada hakikatnya ia merupakan satu penghormatan kepada orang Melayu khususnya golongan pemerintah dengan mengambil orang Arab Hadhrami sebagai menantu mereka bagi tujuan menjalin hubungan dengan keturunan Nabi Muhammad SAW.

Sebagai contoh, keluarga Sayyid al-Aidarus atau Al-Idrus merupakan antara keturunan Arab Hadhrami yang berpengaruh di Terengganu. Sayyid Muhammad (Tukku Tuan Besar) merupakan antara ahli keluarga Sayyid al-Idrus yang memegang jawatan Syaikh al-Ulama' semasa pemerintahan Sultan Baginda Omar (1831, 1839-1876) (Abdullah, 1982). Beliau juga dilantik sebagai *mufti* dan memegang jawatan tersebut dari tahun 1860 sehingga 1878) (Muhammad 1991). Sayyid Muhammad al-Idrus juga memegang jawatan penting pentadbiran negeri Terengganu sebagai menteri dengan gelaran *Paduka Raja Indera* semasa pemerintahan Sultan Baginda Omar (Shahril, 1977). Sayyid Abdul Rahman bin Sayyid Muhammad al-Idrus (1817-1917) atau lebih dikenali dengan panggilan Tok Ku Paluh telah dilantik sebagai Syaikh al-Ulama' semasa zaman pemerintahan Sultan Zainal Abidin III. Beliau juga merupakan Ahli Majlis Mesyuarat Negeri Terengganu (Mohamad Abu Bakar, 1991)

Di negeri Johor, orang Arab Hadhrami turut terlibat dalam pentadbiran agama negeri sebagai mufti, qadi dan guru agama. Keluarga al-Attas merupakan antara keluarga Arab Hadhrami yang disegani di Johor dalam urusan berkaitan dengan agama negeri Johor. Mereka mendapat keutamaan dalam hal ehwal agama negeri serta diberi jawatan tertinggi dalam urusan agama sebagai mufti dan syaikh al-Islam. Sayyid Ahmad al-Attas dilantik sebagai *mufti* Johor pada tahun 1873. Manakala Sayyid Salim al-Attas dilantik sebagai Ahli Dewan Negeri oleh Maharaja Johor dan dianugerahkan Darjah Mahkota Kelas Pertama iaitu *Seri Paduka Mahkota Johor* (SPMJ) dengan membawa gelaran Datuk (Straits Calendar and Directory, 1873).

Orang Arab Hadhrami yang kaya turut menyumbang kepada kerja-kerja sosial dan kebajikan seperti mendirikan sekolah-sekolah agama atau madrasah, rumah-rumah anak yatim dan masjid bagi kegunaan masyarakat Islam (Roff, 1994, Mohammad, 2011). Antara pedagang dan usahawan Arab Hadhrami berjaya yang turut berperanan penting dalam pendidikan madrasah ialah Sayyid Hassan al-Attas, Sayyid Shaykh al-Hadi, Sayyid Mohamed al-Saqqaf and Sayyid Abdul Rahman al-Junied. Melalui usaha mereka awal abad ke-20 telah menyaksikan beberapa buah sekolah agama atau madrasah telah dibina di Tanah Melayu dengan menggunakan kekayaan dan wang ringgit mereka. Mereka juga turut menubuhkan wakaf, dan hasil daripada wang wakaf tersebut digunakan untuk membayar gaji tenaga pengajar dan juga untuk menyelenggara madrasah-madrasah ini. Sebagai contoh Madrasah al-Iqbal al-Islamiyyah (1908), Madrasah al-Hadi(1917), Madrasah al-Masyhur(1916), Madrasah Al-Attas Ketapang di Pekan, Pahang(1923), Madrasah al-Attas al-Arabiyyah(1913) dan Madrasah al-Junied al-Islamiyyah(1927) (Alsaggof,1963, Jasa, 1929:199, Rahim, 1980).

Sehingga abad ke-20 Masihi, majoriti orang Arab Hadhrami yang berhijrah keluar dari Yaman adalah lelaki. Atas sebab keselamatan dan kewajaran tertentu wanita Arab Hadhrami tidak berhijrah keluar negara. Ramai dalam kalangan Arab Hadhrami berkahwin dengan wanita asing di perantauan di samping mempunyai keluarga di Yaman. Perkahwinan campur adalah perkara biasa bagi generasi-generasi awal Arab Hadhrami. Persoalan jodoh tidak menjadi satu isu yang besar bagi orang lelaki Arab keturunan Sayyid kerana mereka boleh mencari calon isteri selain daripada keturunan Sadah. Ini adalah kerana orang Arab keturunan Sayyid mementingkan nasab sebelah lelaki. Poligami juga bukanlah perkara biasa bagi lelaki Arab. Berkahwin melebihi seorang isteri adalah perkara biasa. Malah ada yang memiliki empat orang isteri yang tinggal di bawah satu bumbung. Perkahwinan seperti ini turut melibatkan wanita bukan Arab iaitu perkahwinan antara etnik di mana selepas mengahwini wanita Arab, kebanyakan lelaki Arab yang berkemampuan yang terdiri daripada kalangan ahli perniagaan akan mengahwini wanita lain utk kali kedua, ketiga dan keempat yang terdiri daripada bangsa yang berbeza (Sharifah, 1996).

Namun, bagi kalangan wanita berketurunan Sadah iaitu Syarifah, mereka perlu mengahwini lelaki daripada keturunan Sadah bagi mengekalkan salasilah keturunan keluarga mereka. Oleh itu, terdapat dalam kalangan keluarga Sadah di perantauan yang menjemput lelaki Arab dari keturunan Sadah dari Hadhramaut, Yaman datang ke Tanah Melayu

(Malaysia dan Singapura) untuk menjadi calon suami kepada anak perempuan mereka. Sebagai contoh Sayyid Umar ibn Ali al-Junied meminta anak saudaranya Abd Rahman di Tarim, Yaman untuk mengahwini salah seorang daripada anak perempuan beliau (Freitag, 2002: 114). Tujuannya antara lain untuk mengekalkan keturunan Arab dan Sadah dalam salasilah keluarga al-Junied.

Generasi awal Arab Hadhrami mempunyai penyelesaian kepada persoalan jodoh anak gadis mereka. Mereka mengahwinkan anak gadis mereka dengan lelaki Arab yang datang dari Yaman. Ramai dalam kalangan pemuda Arab Hadhrami berhijrah ke Tanah Melayu untuk mencuba nasib mencari rezeki sama seperti bapa-bapa mereka yang telah berhijrah lebih awal. Pemuda-pemuda Arab ini bekerja dengan saudagar Arab Hadhrami di Singapura dan juga di Malaysia. Kebanyakan pemuda-pemuda Arab ini mendapat pendidikan awal mereka di Hadhramaut sebelum mereka berhijrah ke luar negara. Menurut Freitag (2002:132), kebanyakan pemuda Arab ini tidak hanya datang untuk bekerja, pada masa yang sama mereka juga datang untuk berkahwin dengan anak-anak gadis keluarga Arab Hadhrami yang kaya raya dan menjalankan perniagaan keluarga. Orang Arab Hadhrami yang sangat prihatin mengenai salasilah keturunan mereka kebiasaannya menghadapi masalah sukar untuk mencari calon suami buat anak gadis mereka. Majlis perkahwinan atau keraian yang dianjurkan oleh golongan Arab Hadhrami menjadi tempat pertemuan orang Arab Hadhrami bagi mengeratkan hubungan sosial sesama mereka.

Tidak seperti lelaki Arab Hadhrami keturunan sayyid wanita Arab Hadhrami keturunan Sayyid iaitu sharifah hanya dibenarkan untuk berkahwin dengan lelaki Arab keturunan Sadah sahaja. Isu kafaah atau sekufu telah lama dibincangkan dalam masyarakat Arab dan ia turut menjadi satu isu hangat pada awal abad ke-20 dalam kalangan Arab Hadhrami di Indonesia (Natalie, 1999:94). Soal *kafaah* dalam pemilihan calon suami kepada wanita keturunan Sadah diamalkan dalam masyarakat Islam di Hadhramaut di mana ia berdasarkan kepada prinsip Islam yang menekankan kepada konsep sekufu di mana pasangan bagi seorang wanita iaitu bakal suami harus sama taraf dengan wanita tersebut dari segi sosialnya iaitu dia tidak boleh kurang daripada taraf dan kedudukan sosial bakal isterinya. Namun, terdapat dalam kalangan masyarakat Arab Hadhrami tradisional yang mentafsirkan bahawa *kafaah* atau sekufu merujuk kepada kesetaraan pada keturunan di mana seseorang wanita dilarang mengahwini lelaki daripada kumpulan keturunan yang lebih rendah daripadanya. Oleh itu anak gadis daripada keturunan Sadah hanya berkahwin dengan keturunan Sayyid atau Sadah sahaja (Natalie, 1999).

Ibu bapa keturunan Sadah tradisional yang begitu kuat berpegang kepada *kafa'ah* iaitu sekufu dalam hal jodoh menghadapi kesukaran untuk mencari pasangan yang sesuai untuk anak perempuan mereka. Oleh kerana ketegasan tradisi Sadah yang dipegang untuk memelihara keturunan sebelah bapa iaitu untuk mengekalkan keturunan Sadah dalam keluarga mereka, maka ada antara ibu bapa keturunan Sadah ini yang lebih rela melihat anak perempuan mereka tidak berkahwin (menjadi anak dara tua) daripada berkahwin dengan lelaki bukan daripada keturunan Sadah "...lifelong spinsters rather than lose them in matrimony to non-Arabs". Ada ketikanya anak gadis Arab peranakan lebih konservatif dan memilih dalam hal berkaitan dengan perkahwinan berbanding dengan gadis Muslim yang lain (Omar 1978: 3). Menurut Omar lagi bagi gadis Arab keturunan Sadah iaitu Syarifah, perkahwinan campur dan perkahwinan antara etnik adalah sesuatu yang mustahil.

Pemilihan jodoh (kafaah) yang sekufu dalam kalangan wanita Arab keturunan Sayyid di Indonesia juga menjadi satu isu bagi komuniti tersebut. Di Indonesia perkahwinan campur juga adalah perkara biasa. Namun, mereka yang berpegang kepada kafaah turut menghadapi kesukaran mencari jodoh yang sekufu. *Derita Putri-putri Nabi: Studi Historis Kafa'ah syarifah* yang dikarang oleh M. Hasyim Assaqaf (2000) turut membicarakan isu berkenaan kafaah dalam kalangan wanita Arab Peranakan di Indonesia. Dalam temubual yang dibuat dengan wanita, gadis dan pemuda Arab peranakan keturunan Sayyid disebuah insitisi pengajian tinggi awam mendapati bahawa amalan kafaah ini masih lagi diamalkan pada hari ini. Ada antara mereka yang mengakui bahawa keluarga mereka masih lagi mengamalkan kafaah dalam pemilihan calon isteri dan suami. Ibu bapa keturunan Sadah lebih menekankan persoalan kafaah atau sekufu dalam memilih calon suami kepada anak gadis mereka. Menurut Sharifah Meriam Syed Akil, seorang Profesor Madya, beliau berkata pernah berlaku perkahwinan antara gadis dari keturunan syarifah dengan lelaki bukan dari keturunan Sadah yang tidak mendapat persetujuan keluarga sebelah perempuan di mana perkahwinan mereka dipulaukan oleh keluarga sebelah perempuan.

Orang Arab Hadhrami secara umumnya boleh dikategorikan kepada dua kumpulan; Arab tulen dan Arab Peranakan. Perkahwinan campur melibatkan lelaki Arab dengan wanita bukan Arab tidak menjadi satu masalah besar kepada Arab Hadhrami keturunan Sayyid. Ini kerana menjadi tradisi orang Arab untuk memelihara keturunan mereka melalui nasab sebelah bapa (patrilineal). Anak yang lahir hasil daripada perkahwinan lelaki dan wanita Arab dianggap sebagai Arab tulen.

Manakala anak yang lahir dari perkahwinan seorang lelaki Arab dengan wanita bukan Arab dikenali sebagai Arab peranakan. Oleh kerana kebanyakan orang Arab yang hijrah ke Tanah Melayu adalah lelaki, ramai dalam kalangan mereka mengahwini wanita tempatan (Roff, 1967:40-41). Hal ini turut menjelaskan rasional kepada peningkatan bilangan orang Arab di Tanah Melayu pada abad ke-19 dan ke-20 Masihi.

Perkahwinan campur boleh menjadi salah satu sebab orang Arab Hadhrami kehilangan identiti Arab mereka. Perkahwinan campur dengan wanita-wanita tempatan dan pergaulan dengan orang tempatan telah secara beransur-ansur mengurangkan dan menghilangkan identiti budaya dan bahasa asal nenek moyang mereka. Fenomena ini turut dirasai oleh generasi kedua dan ketiga orang Arab di Tanah Melayu yang lahir daripada perkahwinan campur antara orang Arab dan wanita tempatan yang tidak bertutur dalam bahasa Arab. Walau bagaimanapun, terdapat Arab Hadhrami yang berjaya mengekalkan sebahagian daripada budaya Arab mereka seperti majlis perkahwinan dan upacara keagamaan seperti ratib dan doa. Majlis perkahwinan masyarakat Arab sedikit berbeza daripada majlis perkahwinan orang Melayu. Selain daripada itu, orang-orang Arab Hadhrami keturunan Sayyid juga masih mengamalkan tradisi kafa'ah dalam hal perkahwinan (Abdullah 1991).

Disebabkan oleh proses asimilasi dengan penduduk tempatan melalui hubungan perkahwinan, bilangan penduduk Arab hadhrami di Tanah Melayu yang berdarah Arab tulen semakin berkurangan. Namun, satu generasi baru Arab peranakan yang berdarah kacukan antara Arab dan Melayu telah lahir. Generasi baru ini tidak banyak beza daripada orang Melayu kerana ibu mereka rata-rata adalah kebanyakannya wanita Melayu tempatan. Mereka bertutur dan belajar bahasa Melayu dan bahasa Inggeris secara tidak langsung daripada ibu mereka dan juga di sekolah. Mereka jarang bercakap dalam bahasa Arab walaupun nenek moyang mereka adalah orang Arab. Menurut Abdullah (1991) yang mengkaji masyarakat Arab di Muar, Johor didapati bahawa masyarakat Arab di Muar menggunakan bahasa Melayu-Arab dan bahasa Arab pasar dalam komunikasi harian mereka dengan penduduk tempatan khususnya orang Melayu. Kebanyakan orang Arab yang berkahwin dengan wanita Melayu tidak bercakap bahasa Arab formal atau tidak bertutur dalam bahasa Arab sama sekali. Bahasa pertuturan di rumah adalah bahasa Melayu-Arab pasar. Malah mereka juga tidak memberi penekanan kepada anak-anak mereka untuk mempelajari bahasa Arab. Mereka hanya mengajar anak-anak mereka membaca al-Quran di rumah. Ini merupakan antara salah satu sebab mengapa generasi muda Arab peranakan di Malaysia pada hari ini

tidak boleh bertutur dalam bahasa Arab. Namun begitu, faktor politik negara (host country) turut memberi kesan terhadap identiti kumpulan etnik minoriti Arab Hadhrami. Lama kelamaan akhirnya ramai dalam kalangan orang Arab menjadi Melayu.

KRISIS IDENTITI

Di Malaysia isu mengenai identiti dan kewarganegaraan masyarakat Arab peranakan tidak begitu ketara. Hal ini kerana majoriti generasi muda keturunan Arab di Malaysia lahir sebagai Arab peranakan hasil daripada perkahwinan campur antara lelaki Arab dengan wanita tempatan. Melalui perkahwinan campur secara tidak langsung anak-anak yang dilahirkan layak dianggap sebagai orang Melayu. Malah dari segi sosial dan budaya, mereka adalah Melayu dan beragama Islam (AlJunied, 2007). Dari segi biologi, mereka memiliki darah Arab. Namun, di Singapura isu identiti dan kewarganegaraan adalah antara perkara yang menjadi kebimbangan masyarakat Arab di negara itu. Isu ini hangat diperkatakan khususnya apabila Singapura berpisah daripada Malaysia menjadi sebuah entiti politik yang berbeza pada tahun 1965. Hal ini kerana orang Arab Hadhrami merupakan kumpulan etnik minoriti di sebuah negara yang mempunyai majoriti populasi penduduk berketurunan Cina.

Isu identiti turut menyumbang kepada kemerosotan bilangan orang Arab Hadhrami keturunan Sayyid pada abad ke-20 khususnya selepas Perang Dunia Kedua di mana ramai dalam kalangan mereka dikenali sebagai orang Melayu. Hal ini berlaku kerana terdapat perubahan politik di Tanah Melayu yang kemudiannya dikenali sebagai Malaysia berkaitan isu kewarganegaraan. Perkara ini telah memaksa orang Arab Hadhrami keturunan Sayyid dan keturunan mereka mengikuti dasar negara berhubung dengan taraf kerakyatan. Walaupun ramai dalam kalangan mereka telah menjadi sebahagian daripada masyarakat Melayu dari segi sosial dan budaya, namun terdapat sebilangan daripada mereka yang masih mengekalkan identiti Arab seperti dalam aspek perkahwinan. Namun, pada masa yang sama mereka tetap mengekalkan identiti baru mereka sebagai orang Melayu. Mengenai istilah 'bangsa', ramai orang Arab Hadhrami memilih untuk dikenali sebagai orang Melayu, terutama generasi muda Arab peranakan. Dari segi praktikal, orang Melayu dan Arab peranakan berkongsi agama, adat resam dan cara hidup yang sama. (AlJunied, 2007). Menurut Perlembagaan Persekutuan dalam Perkara 160 (2) takrifan Melayu ialah; orang Melayu itu mestilah beragama Islam,

mengamalkan adat budaya Melayu, bertutur menggunakan bahasa Melayu dan lahir sebelum hari Merdeka sama ada di Persekutuan atau Singapura, atau pada hari merdeka telah bermastautin di Persekutuan atau Singapura.

Terdapat ramai dalam kalangan Arab peranakan generasi baharu tidak pandai dan tidak fasih berbahasa Arab malah ada yang tidak tahu langsung berbahasa Arab. Ini kerana bahasa pertuturan seharian mereka adalah bahasa Melayu di mana ibu mereka bertutur dalam bahasa Melayu. Orang lelaki Arab yang berkahwin dengan wanita Melayu tidak kisah tentang bahasa malah mereka juga tidak menekankan kepentingan berbahasa Arab kepada anak-anak mereka. Mereka sendiri bercakap bahasa Melayu dicampur dengan bahasa Arab. Perkara ini telah disebut oleh Nathan (1922) dalam banciaan yang dijalankan di Tanah Melayu pada tahun 1921. "In the real test, that of language, they fail in their claim to be Arabs. None of the older people speak Arabic habitually in their homes, though many can, and in the case of the younger generations any knowledge of the Arabic is non-existent".

Manakala di Singapura keturunan Arab Hadhrami atau Arab peranakan di negara tersebut tidak mempunyai pilihan di mana mereka terpaksa memilih bangsa Melayu dalam kad pengenalan diri menggantikan Arab kerana bangsa Arab dianggap sebagai warga asing. Dengan memilih menjadi bangsa Melayu, mereka boleh menikmati kemudahan dan keistimewaan yang diperuntukkan khas kepada orang Melayu Singapura seperti pendidikan dan biasiswa pendidikan. (AlJunied, 2007).

KESIMPULAN

Secara kesimpulannya, orang Arab Hadhrami dan keturunan mereka iaitu Arab peranakan khususnya keturunan Sayyid berjaya menyesuaikan diri dengan masyarakat Melayu dan masyarakat Malaysia amnya yang terdiri daripada pelbagai etnik. Hubungan sosial yang terjalin antara orang Arab dan masyarakat Melayu khasnya melalui ikatan perkahwinan dengan wanita tempatan telah mengeratkan lagi hubungan sosial ini. Lama kelamaan mereka menjadi sebahagian daripada masyarakat Melayu dan dianggap sebagai orang Melayu. Walau bagaimanapun, ada dalam kalangan mereka yang masih mengekalkan tradisi dan cara eksklusif hidup orang Arab khususnya dalam hal berkaitan dengan perkahwinan dan aktiviti agama seperti majlis haul dan bacaan ratib. Orang Arab peranakan perlu kuat dan bersatu hati sekiranya mereka bertekad mahu memelihara budaya dan adat resam keturunan Arab mereka. Proses asimilasi yang

berlaku tidak akan menjejaskan identiti mereka sebagai keturunan Arab. Mungkin dari segi rupa paras mereka telah kehilangan wajah Arab dan lebih mirip kepada wajah Asia wanita dan lelaki Melayu. Namun, dari segi genetik mereka memiliki darah campuran Arab dan Melayu.

RUJUKAN

- Abdullah, A. Rahman Tang. (1991). *Sejarah Masyarakat Keturunan Arab di Muar*. Projek Ilmiah, Jabatan Sejarah, Fakulti Sastera dan Sains Sosial, Universiti Malaya.
- Affan Seljuq. (1989). Some Muslim Geographers on South-East Asia. *Journal of the Pakistan Historical Society*. Vol. 37, pt. 2.
- Aljunied, Syed Muhd Khairudin. (2007). The Role of Hadramis in Post-Second World War Singapore – A Reinterpretation. *Immigrants & Minorities*, July 1, 2007.
- Aljunied, Syed Muhd Khairudin. (2007). Making Sense of an Evolving Identity: A Survey of Studies on Identity and Identity Formation among Malay-Muslims Singapore. *Journal of Muslim Minority Affairs*. <http://dx.doi.org/10.1080/13602000601141364>.
- Alsagoff, Syed Mohsen. (1963). *The Alsagoff Family in Malaysia* A.H. 1240 (A.D. 1824) to A.H. 1382 (A.D. 1962) with biographical and contemporary sketches of some members of the al-Sagoff family, compiled and published by Syed Mohsen Alsagoff, Singapore: S.M. Alsagoff.
- Ameen Ali Talib. (1997). Hadramis in Singapore. *Journal of Muslim Minority Affairs*. Vol. 17, No. 1, 1997.
- CO 273/551/16. Enclosure No. 2 to “Penzance’s” Report of Proceeding for Month of March, 1933. Narrative of a Visit to the Wadi Hadramaut, p. 4.
- Freitag, Ulrike. (2002). Arab merchants in Singapore. In Huub de Jong and Nico Kaptein (eds.), *Transcending Borders, Arabs, Politics, trade and Islam in Southeast Asia*. Netherlands: KITLV Press.
- Gibbs, H.A.R. & J.H. Kramers, *Shorter Encyclopedia of Islam*, New Delhi, India: Pentagon Press, 2008.
- Glasse, Cyril & Smith, Huston, *The New Encyclopedia of Islam*, Singapore: Tien Wah Press, Reprinted 2002.
- Ingrams, W.H. (1936) *Aden Protectorate, A Report on the Social, Economic and Political Condition of the Hadhramaut*. London: Printed and Published by His Majesty’s Stationery Office.

Jasa, 16 May 1929.

- J.E. Nathan. (1922). *The Census of British Malaya 1921*. London: Dunstable and Watford: Waterlow & Sons Limited.
- Latifah Abdul Latiff. (2014). The Hadhrami Arabs in Malaya before the Second World War. *Sejarah*, 23. No.1.
- Latifah Abdul Latiff.(2016).The Roles and Contributions of the Hadhrami Arabs in Malaya, 1819-1969. Tesis PhD. Universiti Malaya.
- Linehan,W. (1936). A History of Pahang. *Journal of the Malayan Branch of the Royal Asiatic Society* (JMBRAS). XIV, Pt.2.
- Mahayudin Haji Yahaya. (1984). *Sejarah Orang Syed di Pahang*, Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Mahayudin Haji Yahaya. (1980). Latarbelakang Sejarah Keturunan Sayid di Malaysia. *Tamadun Islam di Malaysia*. Kuala Lumpur: Persatuan Sejarah Malaysia.
- Mohamad Abu Bakar. (1991). Ulama dan Umara: Tok Ku Paloh dan Pemerintahan Islam dalam *Ulama Terengganu Suatu Sorotan*. Terengganu: Utusan Publications & Distributors Sdn. Bhd.
- Mohammad Redzuan Othman. (2011). “Sumbangan Masyarakat Arab Hadhrami dalam Bidang Agama di Malaysia”. Paper presented at *Seminar Diaspora Arab Nusantara: Peranan dan Sumbangan*. Kedah: Perbadanan Perpustakaan Awam Kedah.
- Morley, J. A. E. (1949). The Arabs and the Eastern Trade. *Journal of the Malayan Branch of the Royal Asiatic Society* (JMBRAS), Vol. 22, pt. 1.
- M. Hasyim Assaqaf. (2000). *Derita Putri-putri Nabi: Studi Historis Kafa'ah syarifah*. Indonesia: Remaja Rosdakarya. Edisi pertama.
- Natalie Mobini-Kesheh. (1999). *The Hadhrami Awakening Community and Identity in the Netherlands East Indies, 1900-1942*. New York: Southeast Asia Program Publications.
- Omar Farouk Shaeik Ahmad. (1978). The Arabs in Penang. *Malaysia in History*. Vol. 21, No. 2. Kuala Lumpur: Malaysian Historical Society.
- Rahim Bin Osman, “Madrasah al-Masyhur al-Islamiyyah”, in Khoo Kay Kim, et al., *Islam di Malaysia*, Kuala Lumpur: Persatuan Sejarah Malaysia, 1980.
- R.O. Winstedt. (1918) The Hadhramaut Saiyids of Perak and Siak. *Journal of the Straits Branch of the Royal Asiatic Society* (JSBRAS). No. 79.
- R.B. Serjeant. (1981). The Saiyids of Hadhramaut. *Studies in Arabian History and Civilisation*. London: Variorum Reprints.

- Sharifah Gamar Alam Albahar, Nazrin Ahmad Altway and Sharifah Faizah Salim Alkaff. (1996). A Page from the Past. *Al Mahjar*, Vol. 1, Isu 1.
- Shamsul Amri (ed.). (2012). *Modul Hubungan Etnik.*(Edisi Kedua).
Bangi: Institut Kajian Etnik UKM.
- S.Q. Fatimi. (1963). *Islam Comes to Malaysia*. Singapore: Malaysian Sociological Research Institute Ltd.
- Straits Calendar and Directory, 1873.
- Tun Suzana Tun Othman and Muzaffar Mohamad. (2009). *Ahlul-Bait (keluarga) Rasulullah S.A.W. & Kesultanan Melayu*. Kuala Lumpur: Crescent News Sdn. Bhd.
- William R. Roff. (1967). *The Origins of Malay Nationalism*. Kuala Lumpur and Singapore: University of Malaya Press and Yale University Press.
- William R. Roff. (1994). *The Origins of Malay Nationalism*, 2nd Edition, Kuala Lumpur: Oxford University Press.

Temubual

1. Sharifah Meriam binti Syed Akil. Pensyarah.
2. Syed Muhammad Adib Syed Termizi. Pensyarah.
3. Sharifah Nurul Najihah binti Syed Alwi. Pelajar.
4. Syed Muhammad Imran bin Syed Mohd. Pelajar .

* Latifah Abdul Latiff
Pusat Pengajian Teras
Universiti Sains Islam Malaysia
Mel-e: latifah@usim.edu.my